

د يوه شاعر

انديسني

نوم يې گڼومات او مشهور په غاصب

د فردوسي ارقم شخصيت

پريريدئ چې يو ترين حقيقت تاسو ته ووايم

ژباړه: فرهاد وياړ

Ketabton.com

د يوه شاعر انديښنې

ويناوال: احمد شاملو

ژباړن: فرهاد وياړ

ايلډيټر: سرمد

خپرندويه: سيند

وبلاگ: www.ketabtoon.blogfa.com

د يوه شاعر انديښنې

احمد شاملو

تعصب، هغه کرکټرن بندى چې زموږ د هيواد «رونډ اندي» په کې تر ټټه ډوب شوي دي. زموږ په هيواد کې تعصب د توکم، ژبې، سيمې، فکر، دين، مذهب، جنس او... په بڼه انسانيت، خواخوږي، وجدان، اطلاق او فرهنگ د نيستۍ په درشل کې ودرولې دي.

تعصب د ارتجاع، امپرياليزم او تالي ټټو په لاس کې هغه ارزانه او آسانه وسيله ده چې ورسره خپلې ښکيلاکگرې موفې پلي کوي او ولسونه په ټکمارۍ سره د منقې پيړيو په تال کې رنگوي تر څو طبقاتي پوهې ته ونه رسيږي او د مريانو په توگه د پانگوالو، فيوډالانو او رومانانو په رکاب کې توره ووهي او وينه ورکړي.

همدا ډول زموږ په مېنه کې شته داسې هنري، ادبي، فرهنگي، سياسي او فلسفي اندونه چې له ارزونې، پلټنې، ټيړنې او منطقي تفکر پرته د ميراث په توگه موږ ته رارسيدلي او شته داسې کسان چې حاضر دي دې ميړانې اندونو لپاره خپل همنوع چارماږي او د القاد پر صليب مينغ کړي او...

د احمد شاملو دا پرتمينه وينا مې په دې هوډ ژباړلې چې لږ تر لږه د هغه نوي فلسفي ليد لپاره لاره هواره کړي چې تعصب له خپلې اډانې شري او پر طبقاتي بنسټونو ولاړ د ټولنې د پرمختگ او د ولسونو په گټه دريغ غوره کوي. هيله من يم چې دا گوډه او ماته ژباړه وکړای شي د هغو مبارزو روڼ اندو تنده ماته کړي چې ډير پخوا يې پر هر ډول تعصب لارې تو کړي او يوازې پر علمي، عيني او منطقي نوي ليد باور او ايمان لري.

خو بايد يادونه وکړم چې د شاملو له دې ارزونې سره کټ مټ موافقه نه يم، په تيره بيا په تاريخ کې د اتلانو د نقش په لرونډ شاملو په دې وينا کې په تاريخ کې د ولسونو او پرگونو ونډې ته اړو پام نه لري او آن کله نا کله ورته په ټيټه او سپکه سترگه هم گوري. په داسې حال کې چې دا ولسونه او پرگنې دي چې تاريخ جوړوي، نه اتلان او قهرمانان. قهرمانان کولای شي دا بهير گړندی يا ټيغ کړي، خو په هيڅ توگه بشپړ تاريخي بهير په يوازې توگه نشي جوړولی. شاملو په دې ډول ارزونې سره له ديالکتیکي ارزونې ټټه متافيزيکي او ايده آليستي ارزونې ته مخ کوي، چې د شاملو په شان پرتمين انسان ټټه له تمې ليرې برينبي.

فرهاد ويار

د ایران د چارو د شنې او څېړنې د مرکز په اتم کنفرانس کې د احمد شاملو وینا (د ۱۹۹۰ کال اپریل، برکلی، کالیفرنیا)

اندېشنه

ډیرو ګرانو دوستانو،

ستاسو په منځ کې شتون او له تاسو سره خبرې کول او اوریدل تل زما لپاره یو مغتم فرصت او ډیره ښه تجربه ده. خو کله چې سره راټولیدو معمولاً یوازې د سیاسي مسایلو په اړه خبرې کوو، که ښکاره ووايم کوشنې کوو چې د پولې دننه پېښو په اړه خبرې وکړو او هغه څه چې مو په هیواد کې تیریري په خپل بنسټیز اندلید سره یې وتلو او داسې نور او نور او دا نو اوس ورو ورو په یو رسم او عادت بدل شوی دی او لږ ډیر یې د دود ښه غوره کړې. زه په پام کې لرم چې نن شپه دا رسم مات کړم او خبرې له نورو ځایونو څخه پیل او یو بل ځای ته یې ورسوم. غواړم د راتلونکې په اړه د خپلو اندېښنو په هکله وغږیږم. کولای شم خپلې خبرې یوازې په یوې لنډې پوښتنې پیل کړم، خو دې پوښتنې ته د رسیدلو لپاره اړیم چې لومړی یې مقدمات جوړ او بیا یې زمینه برابره کړم.

فکر کوم چې د دې زمينې د جوړولو لپاره غوره به دا وي چې یو تاریخي حقیقت د بیلګې په توګه راواخلم، ویې څیرم، وړاندې یې کړم او بیا له لاسته راغلي پایلې څخه ګټه واخلم او خپله پوښتنه د هغې په رڼا کې طرحه کړم. دولس کاله وړاندې مې په نیویارک کې د مهرګان په جشن کې ولیدل چې زمور دوستان د دې جشن ویاړنه «پر ضحاک د کاوه بریا» ګڼي. البته دا موضوع نه نوې ده او نه هم کومه حیرانتیا لري، ځکه له څېړنې سره سم ډیری دوستان د نړۍ په هر ځای کې چې دي، دا لفظي تیروتنه کوي. زه دا موضوع د هماغه تاریخي بیلګې په توګه چې مې وویل مطرح کوم او په دوو برخو کې یې تجزیه او تحلیلوم، ولیدل شي چې کوم ځای ته رسیږم.

د مهرګان جشن:

مهر، په اصل کې په لرغونې پارسي کې، میترا یا که سم یې تلفظ کړم میتره و. او مهر یا میترا یا میتره هماغه لمر دی. مهرګان هم چې په لرغونې پارسي کې میترګانه تلفظ کیده، د ژب دود له مخې یعنې «لمر ته منسوب» معنا ورکوي. په خپله د میتره یا مهر یا لمر په اړه باید ووايم چې د ایرانیانو له اسطوره ای خدایانو څخه یو و او د ایرانی اند د ځلیدو یو ښکاره او ځلیدونکی انځور ګڼل کیږي چې له مخې یې د لومړي ځل لپاره د خدای اند او د خدای تصویر د انسان په بڼه ځمکې ته راځي او که په څیرتیا سره پام وکړئ، وینئ دا هغه بیلګه ده چې وروسته د هغې له مخې مسیح جوړوي.

دلته لازمه ده چې د مطلب په څنډه کې د یوې نکتې یادونه وکړم چې هیله من یم بی ارزښته ونه ګڼل شي: د مسیح د اسطوري اهمیت په دې کې دی چې مسیح (البته د مسیحیانو په باور) د خدای زوي شمیرل کیږي - یعنې د الوهیت یوه برخه. دا الوهیت ځمکې ته راځي؛ د خدای یوه برخه له آسمان څخه ځمکې ته راځي، هغه هم د یوه خاورین انسان په بڼه. له انسان سره د انسان لپاره هلې ځلې کوي، له انسان سره او د انسان لپاره رنځ ګالي او بالاخره د انسان د ژغورنې لپاره ځان بلهاري کوي... مور له مسیحیت سره هغه ملنډې نه لرو چې پاپ، کشیشانو او واتیکان جوړې کړي، خو د مسیح د اسطوري په فلسفي شنې سره دې ډیرې ښایسته پایلې ته رسیږو چې انسان او خدای د یو بل لپاره

رنځ گالي، شکنجه زغمي او بالاخره د يو بل لپاره بلهاري کيږي. داسې يوه اسطوره چې ډيره بنايسته، پرتمينه او له معنا ډکه ده.

لنډه دا چې ځمکې ته د خدای رابنکنه کيدل؛ د خدای تجسد په هغه دردمن قالب کې چې له غوښې، پوستکي او هلوو کي جوړ شوی او آسمان ته د مسيح بيا ستيندنه ټول د مهر يا ميتره د بيلگې له مخې جوړ شوي دي. د مهر په دود کې او د ميترایانو د اعتقاداتو له مخې، ميتره له هغې وروسته چې د انسان په بڼه ځمکې ته راځي او د خاورې د بلدينې او د ځمکې د برکتې کولو لپاره غوا قرباني کوي، بيرته آسمان ته ستيريږي. دا هم مهر، چې مهرگان هغې ته منسوب دی.

ولې مهرگان، په حقيقت او بنسټ کې د خريفي کال يعنې د مني کال پيل او مهمه ورځ وه. دلته ناچار يم چې بيا ځنډې ته ولاړ شم او دا ووايم چې زموږ نيکونو د يو لمريز کال پر ځای دوه نيم کاله درلودل چې عبارت وو له خريفي يا مني او ربيعي يا پسرلني کال څخه چې بحث يې ډير مفصل دی او زموږ د نننۍ شپې له بحثه وتلی دی؛ خو په ټوليزه توگه په لنډو کې ويلی شم چې همدا ظاهراً کوچنی نکته د هغو معتبرو اسنادو برخه ده چې ثابتوي آريايي قومونه د ځمکې د شمال له لورې څو څو څخه بيلايلو ټاټوبو او له هغې ډلې نه ايران ته کډه شوي دي، ځکه د کال پيل يې په دوو برخو، دوه مياشتني دوبي او لس مياشتني ژمي باندې ويشل شوی دی او لکه څرنگه چې پوهيرو دا مسئله قطب ته د نژدې سيمو موضوع ده. وروسته، کله چې دا قومونه هر څومره له جغرافيايي پلوه بنکنه راغلي دي، د دوبي موده يې اوږده او د ژمي موده يې لنډه شوې او په خپلې کليزې کې يې سمونې راوړي دي چې بالاخره کال يې تقريباً په دوو شپږ مياشتنيو برخو ويشل شوی چې پسرلنی برخه يې په نوروژ او د مني برخه يې په مهرگان پيل کيږي چې په دې دوو ورځو يې جشن لمانځلو.

د مهرگان د جشن ورځ د بغياديش مياشتې، يعنې د بغ يا ميتره له مياشتې سره سمون درلود. د بغ کلمه په خپله په لرغونې پارسي کې د مطلقو خدايانو په معنی ده او وروسته يې يوازې ميتر يا مهر ته اتلاق کړې ده. بخ چې هم د بغ تصحيف دی په روسي ژبه کې د خدای معنا لري. بنايي ستاسو د پوهې لپاره ووايم چې د بغياديش مياشت د شمس بابلي له مياشتې سره معادله ده چې هماغه شمس يا لمر دی چې د زړې ارمني ژبې معادل يې هم مهرگان دی چې بيا هم د مهرگان يا ميترگانه تصحيف دی؛ سغدي مياشته يې هم فغان دی چې بيا فغ هماغه بغ د خدای يا مهر معنا لري او د چين پاچايانو ته يې هم له همدې ريښې څخه فغفور يا بغفور ويل چې معنا يې ده د خدای يا د لمر زوی. او بالاخره زردتشتيانو هم دا مياشت مهر نوموله چې مور يې نن هم کاروو.

دا البته له وخت شميرنې سره هغه تړاو لرونکې نکټې دي چې د ژب پيژندنې او توکم پيژندنې په شان نورو علومو سره ظاهراً گډې ريښې پيدا کوي او د يو بل په وسيله تاييديږي. [د ظاهراً کلمه مې د دې لپاره وکاروله چې زه په دې علومو کې سوچه بې سواد يم]

په هر حال، لکه څرنگه چې وينو، مهرگان له دې پلوه د ضحاک او فريدون او کاوه له پاڅون او داسې نورو چارو سره هيڅ تړاو نه لري. د دويم کال د نيمايي برخې هغه جشن دی چې د نوروژ په اهميت يې لمانځو او د مهر مياشتې (يا د مهرگان ورځ) له شپاړسم څخه د مهر (يا د رام ورځ) تر يوويشتمې پورې د شپږو ورځو لپاره يې دوام درلود. البته دا شونتيا به وي چې د ضحاک نسکوريدلو له همدې ورځې سره سمون درلودلی وي، ولې داسې يو سمون د دې لامل نشي کيدای چې د دې جشن وجودي علت بدل کړي. د ساري په توگه که چيرې ناصرالدين شاه يې د جمعې په ورځ وژلی وي، مور ادعا وکړو چې هره جمعه د دې لپاره رخصتي ده ځکه چې ناصرالدين شاه په همدې ورځ وژل شوی دی.

مخکې مې دې ټکي ته اشاره وکړه چې مسيحيت د مهربرستی ټول آداب او دودونه کټ مټ تقليد کړي چې له هغې ډلې څخه د تعميد غسل او د شرابو او ډوډۍ تقدیس يادولی شو. دا هم بايد ووايم چې د يو شمير کسانو په باور،

د دسمبر د پنځه ويشتمې نېټې جشنونه چې بيا وروسته د مسيح د كليزي په توگه لمانځل كيده، ريښې يې د همدې مهرگان جشن ته رسيري. او اوس چې د مسيح د ميلاد خبره راپورته شوه دا ټكي هم بايد په لنډو كې ووايم چې په خپله ميترايي ايرانيانو د مهرگان ورځ په ورته وخت كې د مشيا او مشيانه د زيږيدنې ورځ گڼله چې د سامي اسطورو هماغه آدم او حوا ده؛ دا ټكي په بندهشن (هغه مهم كتاب چې له تيرو وختونو څخه مور ته رارسيدلى) كې هم راغلى دى. البته دلته ډير نور مطالب هم شته چې زه ناچار يم له هغې تير شم، د ساري په توگه دا ټكي چې آيا اصولاً مسيا يا ميسا (مسيح او مسيحا) هماغه مشيا دى كه نه، او دا ډول څو نور ټكي.

خو راځئ چې پر دويمې مسئلې خبرې وكړو، يعنې د حضرت ضحاک قضيه راواخلو. زما ښو دوستانو! زموږ هيواد په رښتيا چې جالبه هيواد دى. په دې هيواد كې داسې اندرونكي سرداران راپورته شوي چې ډير حيرانوونكي فكري او ټولنيز غورځنگونه يې هڅولي، ثمر ته يې رسولي او كله يې هم تر بشپړ بري پورې مخې ته وړي دي. ډير انقلابي روڼ اندي زموږ د هيواد د تاريخ په عجيبو وختونو كې راڅرگند شوي چې د هغوى د تاريخي لاسته راوړنو مطالعه نه دا چې ستره ده، نه منونكې هم ښكاري. البته د ټولو زورواكو يو گډ چال چلند، د تاريخ كړول دي، او په پايله كې په خواشينۍ سره څه چې نن موږ د تاريخ په نامه لرو، يو موى دروغ او زړې بېولالې دي چې د بيلابيلو پېرونو درباري غوره مالانو او چاپلوسانو سره تړلي دي، او دا د حقايقو كېرونه او سپين تور ښودل او تور سپين ښكاره كول دومره ډير دي چې كولاى شي ښه نيت لرونكي كسان هم تير باسي.

د دې تاريخي كړونې ډيره جالبه بيلگه همدا د فريدون او كاوه او ضحاک پيښه ده. مخكې له دې چې پر دې چارې وغږېږم، بايد د اسطوري او تاريخ په اړه د يو ټكي يادونه وكړم: دا ټكي د مطالعې وړ ټكي دى، ډك له مثالونو او شواهدو دى، خو زه په ناچارۍ سره بايد په بېره له دې نه تير شم او دومره اشاره كوم چې اسطوره يا ميت يو ډول افسانه ده چې كيداى شي يوازې د هيلو او آرزوگانو پر بنسټ د پخوانيو انسانانو د تخيلاتو زيربنده وي او په واقعي نړۍ كې د تاريخي حقايقو ملاتړ ولري، يعنې داسې بې منطق او ماشومانه افسانه وي چې تار او پود يې له يوې تاريخي پيښې څخه سرچينه اخيستې او بيا يې د يو ملت په ذهني چاپيريال كې وده كړي وي او بله بڼه يې نيولې وي، لكه د ابراهيم بن احمد ساماني د ژوند لنډ تاريخ چې د بودا سيدهارتا له افسانه اي ژوندليك سره گډ شوى او د ابراهيم بن ادهم په اسطوري بدل شوى دى. په دې صورت كې كولاى شو په بيلابيلو سرچينو كې له پلټنې سره دا تاريخي حقايق ومومو، پر هغوى د معرفت وړانگې وشيندو او سموالى او ناسموالى يې فرق او منځپانگه يې پيدا كړو، چې بيا هم د ضحاک اسطوره د هغې يوه روښانه بيلگه ده.

نوم يې گنومات او مشهور په غاصب

د ايران په لرغوني تاريخ كې د يوه سړي نوم اخيستل شوى چې گنومات نوميري او مشهور په غاصب دى. پوهيرو چې د كوروش له مرگ وروسته زوي يې كېوجيه د سردارانو او درباريانو او روحانيانو او اشرافو په توافق سره پاچاهۍ ته ورسيد او د مصريانو د لوټنې لپاره يې هلته لښكر وويست، ځكه جگړه او نړۍ نيونه چې لومړى د مغلوبو ملتونو د شتمنى د لوټنې او بيا وروسته د كلني باج و خراج سره مل وي، په هغه وخت كې د لښكريانو سردارانو ته چې يوازې د اشرافو طبقې څخه ټاكل كيدل، يو ډول ثمروركوونكى توليدي كار شميرل كيده (البته كه وكړاى شو لوټنې او باج اخيستې ته «توليدي كار» ووايو!).

پریږدئ یو ټولیز حکم صادر کړم او پاکې اوبه مو پر لاسونو توی کړم: د وخت ټول زورواکي لیوني وو. ارواپېژندنه په آسانی سره دا ټکی ثابتولی شي. او که وغواړم خپل حکم یو څه پراخه کړم ښایي هغه په دې ډول سم کړم چې: د تاریخ د زورواکو په یو څه لاس بر و: ټول د مشنگ له جنسه وو او په ځینو کې دا مشنگتوب د څنځیري لیونتوب تر وروستی کچې پورې رسیده. یعنې شاوخوا کسانو، سرتیرو، مریانو او په خټه نوکرانو یې هومره شاوخوا غوره مالي کړې ده او دومره یې ورته لکی خوځولې ده او ځینې ځایونه یې ورته خټلي دي او ورڅخه یې سترې او لویې نابغې، مخور هوبنیاران او پوه رهبران جوړ کړي چې ورو ورو خپلو حریفانو ته مشتبه شوي دي او دومره شوه کړای شوي دي چې د یوه په ذهن کې ناڅاپي ګرځیدلي چې زه د لمر زوی یم؛ هغه بل ادعا کړې ده چې زه د خدای زوی یم؛ سکندر ادعا وکړه د هغه مار نطفه ده چې د شپې لخوا یې د مور پر بښتني حرکت کاوه او نادرشاه چې د هماغه لومړیو څخه بالاخانه په اجارې ورکړې وه او پلار یې هیر کړ، مدعي شو چې د توري زوی، د توري لمسی، د توري کړوسی او د توري کودی دی. د دې تاریخي لیونو تر منځ د بیچاره کبوجیه حساب له نورو بیل دی. دا ښاغلی د هغو ملنگانو په څیر و چې دوو کولو ته یې اړتیا نه درلوده او دا اړتیا یې هم نه درلوده چې چاپیر کسان یې د پوزې مخې ته سره ټوټه وڅوځوي او یا هم د لکۍ لاندې ورته اغزی کیردي. ځکه چې د لومړیو څخه زموږ د مشهورې وینا له مخې د بلوغتیا ماده یې مستعد وه او بی لکۍ نڅیدو. دا بی عقلمه سړی (اشرافو هم له همدې امله پر تخت کښنولی و چې واګې یې ورته په خپلو لاسونو کې ولري) مصر ته د رسیدو او بري او هلته له بې شمیرو جنایتونو وروسته سوچه څنځیري لیونی شو. بې هوښي او کمزورتیا او میرګي او د لیوني سپي د درلي انسان حالت یې پیدا کړ او داسې ورځې ته ورسید چې مصریانو د زړه له کومې باور وموند چې دا ناروغي ورته د مصر د خدایانو لخوا هغه کيفر دی چې د جنایتکارانه کړنو په بدل کې ورباندې نازله کړې ده.

کبوجیه یو ورور درلود چې بردیا نومیده. بردیا طبعاً د خپل ورور له جنوني حالت څخه خبر و او پوهیده چې نن یا سبا به د هغه د جنون پای یوه تماشه شي او تخت او خول به له لاسه ورکړي. له بلې خوا یې ځینې افکار هم درلودل او څو ځله یې غورځنګونه په لاره اچولي وو او اشراف یې د وینې تری وو او پوهیده که چیرې کبوجیه وپرځول شي، اشراف به هغه په هیڅ پلمه پرې نږدي چې پر ځای کښني. همدا و چې مخکې شو او د کبوجیه او پوځ په غیابت کې پر تخت کښناست. کله چې د بردیا د پاڅون خبر مصر ته راوړسید، داریوش او د پوځ نورو مشرانو د کبوجیه سر د اوبو لاندې کړ او پر ایران یې برید وکړ تر څو په قهرجن ځواک سره د بردیا لاس لټه کړي.

کوم جعلی او لاس خوړلی تاریخ چې نن زموږ په لاس کې دی، پېښه په دې ډول رانکلوي:

« کبوجیه مخکې له دې چې مصر ته حرکت وکړي د پرک ساس پس په نامه خپل یو محرم ته دنده ورکړه چې په ټپه او داسې چې څوک پوه نشي، بردیا ووژني؛ داسې نه چې په غیاب کې یې د پاچاهۍ هوا د هغه په سر ولګیري. دا دنده تر سره شوه، خو د قسمت له مخې د ګنومات په نامه د زردتشتیانو یو روحاني چې د مقتول بردیا سره یې څیره په عجیبه توګه یو شان وه، له دې راز څخه خبر شو او لکه څرنګه چې پوهیده له هغه پرته بل څوک د بردیا له وژل کیدو څخه خبر نه دی، وېې ویل چې زه بردیا یم او پر تخت کښناست.»

شته جعلی تاریخ د پېښې ادامه په دې ډول کړوي:

« کله چې په مصر کې دا خبر د کبوجیه غوږ ته ورسید، څه د دې لپاره چې یو چا په دروغو خپل ځان بردیا ګڼلی دی او یا هم د دې لپاره چې دوکه شوی دی او بردیا یې نه دی وژلی، ډیر په قهر شو (او دلته دوه روایتونه شته): یو

دا چې د جنوني قهر له امله يې خانوژنه وکړه، بل دا چې بې له خنډه يې خپل آس ته ودانگل چې ايران ته ولاړ شي او د دې ناڅاپي دننگلو له امله کومه توره يې چې ملا ته ترلې وه، په خيټه کې نوځي او د هغې له تپه مري.»

دا وروستی روایت په بشپړه توګه جعلی دی. د جمشید د تخت ډبر کیندنې ښکاره کوي، پاچا څه چې آن عادي سرتیرو هم توره بې غلافه پر ملا نه ترله.

په هر حال، د دې جعل شوي تاریخ په وینا:

«پرک ساس پس د بردیا د وژلو راز د پوځ له مشرانو سره شریکوي. هغوی په بیره ځان ایران ته رسوي او پوهیږي، چا چې خپل ځان بردیا نومولی دی د گنوماته په نوم هغه د زردتشتیانو روحاني دی چې ورور یې د سلطنتي مانیو رییس دی. نوله مخکنی پریکړې سره سم په ځانګړي ساعت پر مانی یرغل وړي او هغه وژني او پریکړه کوي چې سبا په یوه ځای کې سره راټول شي او د هر چا آس چې د نورو له آسونو څخه مخکې وشیندو، هغه به پاچا شي. د داریوش ناظر هونیباري کوي او یوه شپه مخکې په وعده شوي ځای کې د داریوش د آس د معارفې وسایل او اسپه برابروي. په سبا سهار د داریوش آس دې ځای ته په رسیدو سره د تیرې شپې د خونوورو شیبو په یاد شپږي او د دغه شهوتناکه ځناور په مټ، پاچاهي (چې البته سل ځله الهي ودیعه ده) داریوش ته ورکول کیږي.»

ښه، تاریخ داسې وایي. خو دا تاریخ جعلی دی، دوکه او له دروغو ډک دی، د حقیقت ملنډ و هوښکې کړونه ده. راځئ وګورو چې حقیقت څه دی:

لومړی باید ووايم، داریوش او ملګرو یې څه اړتیا درلوده چې کبوجیه وژني؟

۱. د کبوجیه لیونتوب هغې کچې ته رسیدلی و چې نور نو باید په اړه یې اساسي فکر کړی وی.
۲. یوازې د کبوجیه په وژني سره یې امکان درلود چې د بردیا وژل د هغه پر غاړه واچوي او په خپله تورن شي.
۳. لکه څرنګه چې به وګورو د کبوجیه په وژلو سره د بردیا وژنه آسانه وه.

همدا ډول باید ووايم چې:

- ولې یې د بردیا له وژني وروسته د گنومات دروغجنه پېښه رامنځته کړه؟

۱. ځکه چې له کبوجیه وروسته پاچاهي بې له شکه بردیا ته رسیده او هغوی اول دا چې د بردیا د کړنو او اقداماتو سرسخته مخالفان وو او دویم دا چې د بردیا په وژني سره په پاچا وژني تورنیدل چې پایلې یې روښانه وې. دا و چې بردیا یې د گنومات په نامه وواژه.

۲. د بردیا ټولنیز نفوذ هومره ډیر و چې ولسي پر ګڼو یې وژل زغملی نشول.

د پېښې د واقعیت ارزونه کولای شي په ښه ډول دغه ټکي روښانه کړي:

مور د دې چارې د واقعیت پیدا کولو لپاره یو معتبر تاریخي سند لرو. دا سند د بیستون کتیبه ده چې وروسته د همدې داریوش په فرمان پر ډبرې وکیندل شوه، که څه هم د دروغجن حافظه عموماً کمزوره وي، خو هماغه څه چې د تاریخ کړونې لپاره پر دې کتیبه کیندل شوي دي، د دې تاریخي چلي موتي پرايښي:

زه اوس یوازې د دې کتیبه څو جملې تاسو ته لولم:

«ما داریوش، ورشوګانې، کروندې او منقولې شتمنې او بردګان بیرته جنگیالیو ته ستانه کړل... ما په پارس او ماد او نورو ځایونو کې هغه څه چې اخیستل شوي وو، بیرته واخیستل.»

عجب، بناغلی داریوش، دا جنگیالی خلک چې په خپلې کتیبې کې دې ورته اشاره کړې ده، د پوځ له مشرانو او سردارانو پرته څوک دي چې هغه هم له اشرافې طبقې څخه ټاکل کیدل؟

چا له هغوی بردگان، ورشوگانې، کروندې او منقولې شتمنی اخیستې وې چې تا بیرته هغوی ته ستنې کړې؟ د مسئلې اصلي ټکی همدا دی. حقیقت دا دی چې د گنوماته په نوم اصلاً څوک نه و او هغه څوک چې د داریوش او ملگرو لخوا یې وژل شوی په خپله بردیا دی. بردیا د خپل ورور او د توطئه گرو درباري اشرافو له نشتوالي څخه استفاده کوي او واک په لاس کې اخلي او بی له ځنډه د ټولنې د جوړښت په بدلولو پیل کوي، د انقلاب تر کچې بدلونونه راولي. هغه څه چې د هرودوت له لیکنې لاسته راځي، ښکاره کوي چې د خپلې پاچاهۍ د اووه - اته میاشتو په موده کې ډیر ښه کارونه تر سره کوي، داسې چې په ټولې کوچنۍ آسیا کې مړینه یې ملي ناورین گڼل کیږي او ورته عمومي ویر اعلانوني. هرودوت، د بردیا له اقداماتو څخه له پوځي اجباري خدمت نه د خلکو معاف کول او د درې کالو د مالیاتو بڅښنې یادونه کوي، خو د بیستون کتیبه چې د داریوش په فرمان کیندل شوې ده، ښيي چې موضوع له دې خبرو څخه ډیره ژوره وه:

د بیستون ډبرلیکنه د ورشوگانو او د کرنیزو ځمکو او د منقولو شتمنیو یادونه کوي چې داریوش هغه اشرافو او جنگیالیو (د پوځ مشرانو) ته بیرته ستانه کړي دي - ښکاري چې بردیا د اشرافي کورنیو منقولو او نامنقوله شتمنی مصادره او دهقانانو او کرونده گرو ته یې بڅښلې وه.

ډبرلیکنه د هغو بردگانو خبره راخلي چې داریوش هغوی بیرته جنگیالیو ته ستانه کړي دي - ښکاري چې بردیا بردگي یا لږ تر لږه برده ډوله کار په بشپړه توگه ملغی کړی و. یو روڼ اندي مورخ په خپلې رسالې کې لیکلي دي:

«په دې بهیر کې خبره د شتمنیو او ورشوگانو او د معبدونو سوځولو او د مالیاتو بڅښل او بیگار (برده ډوله کار) ته رسیږي (او دا ټول، لږ تر لږه) د هخامنشي ټولنې په اقتصادي او ټولنیزو اړیکو کې د یو کرکیچ ښکارندوي کوي.»

دیاکونف هم لیکي:

«د گنوماتا (او زما په باور په خپله بردیا) د کار له پای موندنې وروسته، داریوش له ډیرو پاڅونونو او مخالفتونو سره مخامخ شو. د دې پاڅونونو موخه د بردیا د وخت د نظامونو بیا راژوندی کول وو چې داریوش ټول ملغی کړي وو. له دې پاڅونونو څخه لږ تر لږه درې یې په ټوله معنا د ولسي غورځنگونو بڼه ونيوله. دا درې عبارت وو له فرادا پاڅون، فرورتیش فرائورت پاڅون او د پارسي هیزدانه پاڅون. داریوش د دې پاڅونونو په وړاندې تریخ او خونړی چلند وکړ، لکه څرنګه چې په بابل کې یې مثلاً یو وار د غورځنگ درې زره رهبران او مشران په دار وځړول.»

وگورئ په خپله داریوش په دروغجنې ډبرلیکنې کې د فرورتیش د کار پای موندنې په اړه څه وايي:

«هغه یې ځنځیر تړلی ماته راوست. ما په خپل لاس د هغه غوړونه او پوزه پرې کړه او سترګې مې ورته له کاسې راوویستې، هغه یې هماغه شان په ځنځیرونو او هتکړیو سره زما په دربار کې وساتو او ټولو جنگیالیو هغه ولید. له

هغې وروسته مې فرمان ورکړ چې هغه په اکباتانه کې پر نيزې کښينوي. همدا ډول مې هغه کسان چې د هغه پلويان وو په اکباتانه کې په يوې کلا کې په دار وځړول.»

اصولاً دا ليونۍ ډوله غنچ اخيسته او نه باوريدونکي ډاډل په کافي ډول د دې غورځنگ ښکاره کوونکي ده او په ښه توگه کولای شي د فرورتيش د غورځنگ د پراختيا او ژورتيا خبر ورکړي.

د تاريخ ړنگ ښودنه اوږده سابقه لري. د انوشيروان پيښې باندې ټول پوهيري او نه يې تکراروم. دې سړي خور حرموني له روحانيونو سره جوړجاړی وکړ که هغه د وروڼو پر ځای پاچاهۍ ته ورسوي، د مزدکيانو ريښې به وچې کړي. ليکل شوي دي چې يوازې په يوې ورځ کې په يوه قول سره په ټول هيواد کې يو سلو ديرش زره مزدکيان په چل سره ونيول او له سر څخه تر ملا پورې يې د آهکو په کوچنيو کوهيانو کې ښخ کړل. دې کړنې داسې يوه کرکه رامنځته کړه چې د رژيم تبليغاتي ادارې د هغې د ښو نښانو د ورکولو لپاره ملا وتړله تر څو د عدل په څنځير او نورو مسخرو تماشو سره له دې خونړي ليوني څخه د عدل پرښته جوړه کړي، او جوړه يې هم کړه او داسې يې جوړه کړه چې وېې کړای شول شايد د تل لپاره تاريخ ته دوکه ورکړي، لکه څرنگه چې نن هم کله د انوشيروان نوم اوږو، وغواړو که و نه غواړو د عادل کلمه زموږ په ذهن کې انځوريري.

ژنده ست نام فرخ نوشيروان به عدل / مگر چه بسی گذشت که نوشيروان نماند
(ژوندی دی د نوشيروان وياړلی نوم په عدل/ که څه هم ډير کلونه تير شوی خو نور نوشيروان نشته)

بيچاره سعدي!

لنډه دا چې د داريوش او برديا پيښه درسره ولری، څو ورته بيا راستانه شوو.

اوس وگورو د ضحاک قضيه څه ده

ښاغلی حصوري چې زما له دوستانو څخه يو نوميالی څيړونکی دی، په يوې ليکنې کې د ضحاک د اسطوري په اړه ليکي:

جمشيد ټولنه په طبقاتو وويشله: روحاني طبقه، د اشرافو طبقه، پوځي طبقه، د کسبگرو او کرونده گرو او نورې طبقې. له دې وروسته ضحاک واک ته رسي. له ضحاک وروسته، فریدون چې د آهنگر کاوه له پاڅون سره پاچاهۍ ته رسي، لومړنی کار چې کوي، ټولني ته د جمشد د پير د طبقاتو راستنول دي. د فرودسي په وينا، فریدون همدا چې پاچاهۍ ته رسي په ښارونو کې ډنډوره اچوي چې:

سپاهي نبايد که با پيشه ور / به يک رو جويند هر دو هنر
(پوځي نه ښايي چې کسبگر سره / تر سره کړي په يو وخت دواړه هنرونه)
يکي کارورز و دگر همزدار / سزاوار هر دو پديد است کار
(د يو هنر دی کار د بل څگزوهنه/ د دواړو لپاره جوړ شوي وړ کارونه)
چون اين کار آن جويد آن کار اين / پر آشوب همردد سراسر زمين!
(که هغه وکړي د ده کار او دا د هغه کار/ ډکه به شي ټوله ځمکه له آشوبه!)

دا مور ته ښکاره کوي چې ضحاک د خپل سلطنت په پیر کې چې د جمشید او فریدون د سلطنت تر منځ تیر شوی دی، په ټولنه کې طبقې له منځه وړي دي. البته مور دوه درې زره کاله وړاندې د ټولني د طبقاتي ویش په اړه په ځینو شیانو پوهیږو. دا طبقه ویشنه نه یوازې د لرغونې ایرانی ټولني ځانگړنه وه، بلکې نوی اوستا هم چې متن یې په لاس کې لرو، د دې طبقو شتوالی تاییدوي.

ښکاره ده چې د ضحاک اسطوره، په کومه بڼه چې مور ته رارسیدلې ده، د هغو کسانو د ذهن انځور دی چې د طبقاتي نظام له گټو څخه برخمن وو. د هغې طبقې کسان چې د ټولني د هرم قاعده جوړوي، ولې باید هیله وکړي چې فریدون راشي او بیا هغوی بیوزلي کړي یا ولې باید د طبقاتي نظام له راستنیدو څخه په زړه کې گوره ماته کړي؟ له دوو حالاتو څخه وتلې نه ده: یا دا چې د اسطوري انځورونکي له شتمني طبقې څخه وو (چې دا ډیر لیرې ښکاري) یا د اسطوري ضبط کوونکو (څه فردوسي او څه هم مصنف خداینامک چې د شاهنامې اخځلیک دی) چال وهلی هغه اسطوره چې د بیوزلو طبقو د هیلو ښکارندوي کوله په هغه ډول یې اړولې چې په شاهنامه کې یې گورو او له دې لارې یې په صادقانه توگه د ځان او د خپلې طبقې د گټو ننگه کړې ده. طبیعي ده د هغه چا په نظر چې د طبقاتي نظام له گټو څخه برخمن دی، ضحاک باید محکوم شي او د بدمرغي کسبگر کاوه چې ټولنیز حقوق نه لري، انقلابي رسالت د بري په درشل کې پای ته ورسیري او یوازې د آهنگرۍ یو ټوټه څرمن یې د ولسونو د شوه توب لپاره، د پاچا او ولسونو د نه ماتیدونکي پیوستون د نښې په توگه د سلطنتي بیرغ بڼه غوره کړي او فریدون چې پخواني نظام ته د ټولني ستونزمنکی او د طبقو د یوځای کیدنې مخ نیوونکی دی، باید د درناوي په سترگه وکتل شي او تکریم شي.

حضرت فردوسي د ضحاک د پاچاهۍ په برخه کې د هغه له ټولنیزو اقداماتو څخه یادونه نه کوي او یوازې یې په همدې بسنه کړې چې هغه مخکې له مخکې محکوم کړي. واقعیت دا دی، یې له دې چې موضوع څرگنده کړي او د خپل زړه خبره وکړي د بینوا ضحاک حق یې ورته په ورغوي کې ایښی، دوه مارونه یې ورته په اوږو شنه کړي چې ناچاره دی د آرامۍ لپاره یې د انسان د سر ماغزه پر هغوی وخوري. اوس نو تاسو ولاړ شئ د دې ملنډو په اړه له فردوسي څخه پوښتنه وکړئ چې ولې باید د دې مارانو د خوراک لپاره د انسانانو سرونه غوڅ کړي؟ ولې یې د مرو د سرونو له ماغزو څخه کار نه اخیست؟ په هر حال د ژوندي انسان د ماغزو د پیدا کولو لپاره لومړی باید هغه ووژني، که نه؟ هو، نور نو قلم د دښمن په لاس کې دی. تاسې که یوازې د شاهنامې د ضحاک د پاچاهۍ برخې په لوستلو بسنه وکړئ، مطلقاً د قضیې له اصل څخه څه لاس ته نه راوړئ، بس دومره وینی چې یو بابا پر تخت کښیناستلی چې پر اوږو مارونه لري او ناچاره دی د ځوانانو د سرونو له ماغزو څخه هغوی ته خواړه ورکړي، ترڅو ماران یې و نه ځوروي. خلک تنگیري او انقلاب کوي او ژوند ورباندې تریخوي او پر ځای یې فریدون پر تخت کښینوي او د انقلاب اصلي اتل هم یو آهنگر دی چې د آهنگرۍ یو ټوټه څرمن یې د بیرغ په توگه په لرگي باندې تړلې. البته فکر ونکړئ چې فردوسی علیه الرحمه نه پوهیده چې د انقلاب کولو لپاره لازمه نه ده چې هر مورو یو شی په لرگي پسې وتړل شي؛ خو دې یوې ټوټې څرمن ته یې اړتیا درلوده چې باید په راتلونکې کې د لوټمارانو او لوټل شویو د طبقاتي پیوستون د کاویاني بیرغ په توگه ورپول شي!

خو کله چې د فریدون د پاچاهۍ برخې ته ورسیدئ، هغه هم په دې شرط چې سرسري له مطلب نه تیر نشئ، ایله به خبر شئ؛ لومړی دا چې د بیچاره ضحاک پر اوږو مارونه یوه پلمه ده او هغه څه چې فردوسي له تاسو پټ کړي او په وخت سره یې خپل غږ نه دی ایستلی، د ضحاک طبقاتي انقلاب دی؛ دویم دا چې په ډیرې حیرانتیا سره دې پایلې ته رسیرئ چې د ضحاک د پیر اتل آهنگر یو شوه جاهل او د بیوزلو طبقو گټو ته یو خاین انسان راڅرگندیري!

دا ټکی به یوې خوا ته کیردو. کوم پاڅون چې خلکو د ضحاک په وړاندې وکړ عملاً د خپلو گټو په ضد د اشرافي ټولني له قید او بند څخه د آزاد شویو ولسونو پاڅون دی او په حقیقت کې هغه کودتا ده چې ځپل شویو اشرافو د لومپانو او اوباشانو په لمسونې سره د ضحاک په وړاندې په لاره واچاوه. پوښتنه دا ده چې ولې د پاڅون له بري وروسته پاچاهي فریدون ته سپارل کیږي؟ یوازې یو لامل لري: فریدون له سلطنتي کورنۍ څخه دی او د فردوسي په وینا

شاهنشاهی پرتم لري، يعني سلطنتي وينه يې په رگونو کې ده! (چې زه بنده مطلقاً د دې ډول وينې له کيمياوي فورمول څخه اطلاع نلرم).

دا په اصطلاح شاهنشاهی پرتم هغه موضوع ده چې فردوسي ورباندې تل ټينگار کوي. د هغه تعصب په دې باور چې عادي خلک د ټولني د لارښودني مقام ته د رسيدلو وړ نه دي، شايد د انوشيروان له داستان څخه په بڼه توگه څرگند شي:

قباد له اصفهان څخه د تيريدو پرمهال يوه شپه د يوه بزگر له لور سره تيروي او کلونه وروسته خبريږي چې د شاهنشاه يوې شپې کورودانی ورته يو زرین اوربله زوی پيدا کړی دی چې وروسته انوشيروان نومول کيږي او پاچاهی ته رسيږي. بڼه، داسې خو نه کيږي. مگر شوني ده چې يو جمجمايي x پاچا له يوې طلاقې بڼخې څخه چې د پاچاهي وينه نلري او په بقالې طبقې پورې تړاو لري، نړۍ ته راغلی وي؟ همدا دی چې په يو ډول د نجلی توکم تر څيړنې لاندې نيول کيږي او بې له ځنډه کشفیږي چې نه، کومه انديبنه نشته، نجلی د جمشيد د وينې او رگ څخه ده او د پاچاهانو وينه يې په رگونو کې بهيږي!

د فردوسي د شاهنامې په ټولو پاچاهانو کې، ضحاک هغه يوازينې کس دی چې نشي ویلی:

منم شاه با فره ي ايزدي
همم شهرياري، همم موبدي
(زيم پاچا د پرنبتو له پرتم سره / هوډ مې پاچاهي، هوډ مې موبدي xx)

او دا په خپله ثابتوي چې ضحاک د پاچاهي او آن د درباري اشرافو له کهول څخه نه دی، بلکې هغه کس دی چې د ولسي پرگونو له منځه راپورته شوی دی.

بناغلی حصوري په دقيقه توگه دې ټکي ته اشاره کوي:

«له هغه ځايه چې دا پېر په ټوليزه توگه له الهي اړخونو څخه چې نورو پېرونو ته يې ورکړی دی، جلا دی، بايد ومانو چې انساني پېر دی... دا ضحاک د اسطوري د انځورگر په نظر کې دومره ناپاکه انځور شوی چې نور يې د آژي دهاک (يا بنامار) ايراني لقب او بيوراسب ايراني نوم ته يې هم پام نه دی کړی او يوځلي يې هغه ناايراني او بخصوص عرب گڼلی او په خپل خيال سره يې دا رته د ايرانيانو له لمن څخه پرېمنځلې ده چې خدای مه کړه يو له هغوی څخه هم د طبقاتي نظام په څير، سپيڅلي امر په وړاندې ونه دريږي!»

کله چې په تاريخ کې د ضحاک د اسطوري شا ونيسو، دې حقيقت ته رسيږو چې د فردوسي ضحاک کټ مټ هماغه غاصب گنومات دی چې داريوش له برديا جوړ کړی و.

که تاسو هغه څه ته چې ابوريحان بيروني د ضحاک په اړه ليکلي دي پام وکړئ، د بيستون د ډبرليکني له مطالبو سره د هغه د مطالبو ورته والي ته حيران پاتې کيږئ. د ابوريحان د متن يو ډير زيات مهم ټکی د ضحاک په پېر کې "په کورودانی کې د گډون" اصطلاح ده او دا دقيقاً هماغه شرمناک تور دی چې پر مزدک بامدادن يې هم لگولی دی. پام وکړئ د مزدکي او ضحاکي معتقداتو نژديوالي ته! مزدک له اړتيا څخه زيات هر ډول خصوصي مالکيت رد او اشتراکي مالکيت ته يې تبليغ کاوه. د اشرافو لپاره، بڼخې د خصوصي شتمنی برخه وه نه د انساني ټولني نيمايي برخه. همدا و چې په ډير حراميتوب سره يې د مزدک حکم ته عموميت ورکړ او هغه يې تورن کړ چې ميرمنې د ټولو نارينه لپاره په اشتراکي توگه غواړي. هغه "په کورودانی کې گډون" چې بيروني، ضحاک ته نسبت ورکړی دی هماغه شرمناک تور دی چې وروسته د مزدک په آئين پسې هم وتړل شو، ځکه کوروداني د زوم او خاوند په معنا ده چې متضاده کلمه يې

میرمن ده. اوس نو دا پریردی چې بیرونی د هغه پېر په اړه تاریخي څرگندونې کوي چې یوه اسطوره ده او لږوماً د تاریخ بڼه نه لري!

ښاغلی حصوري خپلې لیکنې ته په دې جملې سره ادامه ورکوي:

«د ضحاک د حق لاسته راوړنه چې د خلکو د ګټو د خونديتوب په ګناه د اوږې مار او جادوګر ښودل شوی دی باید مور د جمشید د داستان له ادامې څخه و نه دروي. ګورو چې فریدون بیا د ایراني پخواني پاچاهانو زور قالب پیدا کوي او د ضحاک څپاند پېر ته پای ورکوي او ټولنه هماغې لارې ته بیایي چې جمشید ورله.»

×جم: د جمشید مخفف چې د شاهنامې د داستانونو له مخې د پیشدادي څلورم پاچا و. لوی پاچا هم ویل کیږي.

جمعماه: لوی او د درناوی وړ پاچا

×× موبد: د مغان مشر، د مغان لوړه طبقه او د زرتشتیانو روحاني مشر

د فردوسي واقعي شخصیت

ګورئ دوستانو چې د افسانه اي ضحاک يا د تاريخي برديا حکومت مور په ناسمه، په تیروتني، د فردي زورواکي، ظلم، بلوس او استبداد د حاکمیت مظهر ګڼلی دی. په بله وینا خپل یوازی لږغونی شخصیت مو چې له ولسي انقلابي ګرځو څخه ډک دی او کولای شوو کارنامې یې د بیستون د کتیبې په شهادت او آن په خپله د شهنامې له مدارکو څخه استخراج کړو، د فردوسي په بدو تبلیغاتو چې د خپلو طبقاتي ګټو او شخصي باورونو له مخې یې کړي دي، په ناوړه توګه ککړوو او بیا کاوه د ولسي انقلاب مظهر ګڼو، په داسې حال کې چې کاوه بل هیڅ شی نه و مګر د ولس ضد یو عنصر.

په دې ډول د یوې نازل شوې آيې په توګه د فردوسي د ویناو بشپړ منل چې له ناچاری څخه یې کړي دي، زموږ د بی دقتې ګناه ده، نه د هغه ګناه چې خپلې طبقاتي ګټې یا باورونه یې په پام کې نیولي دي.

په دریمې نړۍ کې د رژیمونو سیاست، ارتجاعي او ښکیلاکي دی. هر رژیم په خپلو تبلیغاتي لوډسپیکرانو سره له یوې خوا یوازې هغه څه چې غواړي او یا یې په خپله ګټه ګڼي تبلیغوي او له بلې خوا په سانسور او اختناق سره د هر اند او فکر د خپرولو مخه نیسي، کوم چې د خپلې ګټې پالنې سیاست سره په تضاد کې وويني. ګورئ چې تر اوسه پورې هیڅ څیړونکي تاسو ته نه دي ويلي چې د فردوسي شاهنامه، که د هغه په خپل وخت کې له اوس څخه نژدې زر کاله وړاندې - د عرب خپلي، خلیفه خپلي او د ترکانو سلجوقي خپلي ایران د خلاصون لپاره مبارزه هڅوله، نن باید له هغې سره په پوهې چلند وشي نه په تړلو سترګو. د پخواني رژیم لوډسپیکرانو له شاهنامې څخه "د ایران د ملي حماسې" په توګه نوم اخیست، په داسې حال کې چې په هغه کې د ایران له ملت څخه کومه خبره نشته او که چیرې وي په ټولو ځایونو کې د وطن او ملت مفاهیم د پاچا په کلمه کې انځوروي. ښه، که له دې پرته وي نو په ایران کې د راډیو د جوړیدو له لومړیو څخه به یې هر سهار د لرغوني لوبغالي د ډهل د ضرب په وسیله د خلکو په اعصابو کې نه نویستله. آخر نن شاهنشاهي شان او شوکت څه بڼه لري؟ او بیا مور څه کار لرو چې فردوسي له مطلقه سلطنت پرته بل سیاسي نظام نشو پیژندلی؟

په ایران کې که تاسې غوښتلي وي چې یو کتاب، مقاله او یا یوه رساله تألیف کړئ او په هغې کې مو لیکلې وي چې په شاهنامې کې یوازې ضحاک دی چې شاهنشاهي پرتم نه لري او له ولسي پرګنو څخه راپورته شوی دی؛ او

دې سړي په دې يا هغې دليل ټولنيز محدوديتونه له منځه وړي او په ژورو ټولنيزو سمونو يې لاس پورې كړي، نو حكومت يې د فردوسي د نظر په خلاف د انصاف او پوهې حكومت و؛ او كاوه نومي پر هغه قيام كړي او د جمشيد د وينې او رگ يو تن يې د هغه پر ځاى كښيښولى نو هغه څه چې په واقعيت كې د كاوه د پاڅون په توگه تعبير يري د پخوا په شان ښكياكي بهير ته د ټولنې د ستيندو يوه ضد انقلابي كودتا وه؛ كه چيرې يې سر درته د څانگ لاندې كړي نه وای، نو لږ تر لږه ستاسو د څيرنو پايلو ته يې د خپرولو اجازه نه وركوله او كه په يو ډول له لاس څخه يې خبره وتلې وای، په زرگونو وسيلو يې تاسو ځپلئ. لكه څرنگه چې له حافظ څخه زما په برداشتونو، د رژيم كلتوري وړۍ ښكړينو استادانو په پوره شوده توب سره رايه صادره كړه چې ما بايد محاكمې ته وكاري، او وروسته چې اوضاع بدله شوه په پريكندو توگه يې د هغې د خپرولو مخه ونيوله.

هو. حقيقتونه او واقعيتونه موجود دي او هلته دي: په شاهنامه كې، د بيستون په ډبرليكنه كې، د حافظ په ديوان كې، په هغو كتابونو كې چې لوستل يې كفر او الحاد گڼل كيږي، په هغه فلم كې چې سانسور يې د ليدنې اجازه نه وركوي او په ټولو هغو شيانو كې چې دولتونه او سانسور يې د اخلاق په نوم، د بد ښوونې په نوم، د فكر د ويجاړونې د مخنيوي په نوم او په زرگونو نورو نومونو او پلمو كوښښ كوي چې ولسي پرگني پرې نږدي له هغوې سره مخامخ شي. د نړۍ په هر گوټ كې، هر واكمن رژيم چې يو څه ممنوع الانشار وشميرل، زه ځان ته حق وركوم چې فكر وكرم د هغه ژريم په كار كې كوم چل شته او غواړي يو څه له ما پټ كړي.

ځينې نظامونه د سانسور پلي كول په دې وينا توجيه كوي چې: "مور نه پريردو ميكروب زموږ بدن ته راتنوځي او زموږ او د خلكو فكري روغتيا خرابه كړي." هغوى په خپله هم پوهيږي چې بېوالى وايي. د ټولنې فكري روغتيا يوازې له مخالف اند سره د مخامخ كيدو په پايله كې خوندي پاتې كيږي. ته يوازې هغه وخت پوهيدلى شى سم فكر كوئ چې زه ستا منطق په خپل ناسم اند سره ولمسوم. زه هغه وخت كولاى شم خپل نيمگړى فكر اصلاح كړم چې ته د خبرو اجازه ولرئ. ابته خبرې پيرودونكي نه لري، خو ته چې زما خوله ترې زما د اند له سموالي، زما د اند له اغيزې څخه ويريږي. تا خلك غولولي دي او نه غواړي چې غولونه دې بربنډه شي. آيا د ټولنې له فكري روغتيا څخه انديښمن ياست؟ نو ولې يې د آزاد فكر مخه نيسي؟ د ټولنې فكري روغتيا د خرافاتو او جاهليت پر ضد په همدې واكسيناسيون كې نغښتې ده چې عوارض يې سملاسي د تعصب له لومړۍ تېې سره ښكاره كيږي. د عقل د روغتيا لپاره يوازې د فكر آزادي اړينه بريښي. هغه څوك چې د فكر او تعقل له غوړيدو څخه تاوان ويني د روښنپاله فكرونو مخې ته ديوال دروي او كوښښ كوي چې ولسي پرگنې د هرې ناندريزې خبرې پر ځاى د هغوى قوطي شوي غولونكي احكام ومني او خپل اندونه د همدې قالبې احكامو پر بنسټ چې ورته گټور ښودل شوي دي، برابر كړي. هغه پرگنو چې په دې توگه خپل فكري خلاقه ځواك له لاسه وركړى وي، د حقيقتونو موندلو او د خپل ټولنيز ځواك د پيژندلو او د شعور موندنې او آن خپلو انساني حقوقو ته د پاملرنې لپاره د خپلې ټولنې د انديالو فكري فعاليت ته اړتيا لري؛ ځكه د هغه حقيقت موندل چې د دوکې او چل په كنده كې ښخ شوى وي عاشقانه رياضت غواړي او ښايي په آزاد اندي او له جاهلانه تعصب پرته ملاتړ يې وشي چې دا هم په ناچارۍ سره په دغه ډول شرايطو كې له پرگنيزو ولسونو څخه پوره نه ده.

د ضحاک يا برديا پيښه د دې اصل د ښودلو لپاره يوه بيلگه ده چې حقيقت څومره زيانمن كيدونكى دى او په ورته وخت كې د حقيقت له څيرې څخه د دوکې د دورې ليرې كول څومره ستونزمن دي. ښايي په همدې تالار كې داسې كسان وي چې له فردوسي سره د دې ډول تعصب درلودو او زما د خبرو له امله وغواړي زما گوگل پيدا كړي او ژبه مې له گوگل راوباسي؛ يوازې د دې لپاره چې زركلن دروغ نن د هغوى د باورونو يوه برخه ده او ورڅخه لاس په سر كيدل ورته ناشوني ښكاري.

پخوانيو كسانو ويلي دي "لمر د سيوري لاندې نه پاتې كيږي او حقيقت به بالاخره يوه ورځ وويل شي." دا حكم شايد يو وخت د منښت او د منلو وړ و، خو زموږ په عصر كې چې كوچنې تيروتنه كولاى شي په لوى ناوړين بدله شي، په هيڅ توگه د دې وخت نشته چې لاس تر زړې لاندې كښينو او د صبر لاره غوره كړو چې يوه ورځ نه يوه ورځ به حقيقت پر مور مهرباني وكړي او د خپلو وريځو يوه څنډه به مور ته رابنكاره كړي.

نن هر يو له مور څخه چې دلته سره ناست يو، بايد خپل ځان په پرمختللي منطقي تفكر سنبال كړو چې وكړاى شو د حقيقت وړم پيدا كړو او بې له څنډه پټخايي ومومو.

مور په داسې يو عصر كې ژوند كوو چې نړۍ په بې شميره پنډغالو ويشل شوې ده. په هر پنډغالي كې يې يو بت اوچت كړى او هر پنډغالي اړ شوى چې د يو بت عبادت وكړي. هيله من يم دوستانو چې نه خپل ځان وغولوى، نه هم زما خبرې پرته له څه چې دي بل ډول تعبير او تفسير كړئ. زما اشاره مطلقاً د كمكې ځوانانو بت جوړونې او بت پالنې ته متوجه نه ده چې مثلاً نڅاگر مايكل جكسن يا حرفه اي بوكسر محمد علي كلفې ورته د خداى بڼه نيولې ده. زما اشاره د كيش شخصيت كوچنې، غمجنې او ډيرې شرمناكې ناروغۍ ته ده چې مور ډيرى ورباندې اخته يو، مور چې په ټوليزه توگه ادعا لرو، لگن لگن خبرې رااچوو او مثلاً خپل ځان په داسې عالي افكارو او اندونو سنبال گڼو چې د نوې بردگۍ له جغ څخه د بشريت ژغورونكي دي.

هو، نيغ په نيغه هدف ولم او شخصيت پالنه يادوم. همدا د نوي عصر شرمناكه بت پالنه يادوم چې مور ټول ورباندې اخته يو او په هغې ټكې اوښتى چې د جلا توب او ټوليزو نيتونو د شيندنې لامل شوى او مور هر يو په خپلو لاسونو شاوخوا د تعصب ديوالونه راجا پير او ځان مو په هغو كې زنداني كړى. انسان د بشريت نومياليو څيرو ته درناوى كوي او د هغوى د افكارو له ډيوې څخه رڼا اخلي، خو كله چې چې له خپلو ځمكني او ټوليزو نومياليو څيرو څخه د عبادت وړ آسماني بت جوړونې باندې پيل كوي، نه يوازې دا چې هغه نوميالي كس ته يې سپكاوى كړى، بلكې د همدې نوميالي كس د نيت پر خلاف، د دې پوه ښوونكي د تعاليمو پر خلاف چې غوښتل يې هغه د تعصب او ناپوهۍ له كندې څخه رابهر كړي، يو ځل بيا د ترورمو، ناپوهۍ، ابتدال او جاهلانته تعصب كندې ته ورغورځوي، ځكه شخصيت پالنه د ناچارۍ له مخې له ځان سره وچ مغزه تعصب او دگماتيڪ قضاوت رامنځته كوي او په خواشينۍ سره دا هغه ويروونكې ناروغي ده چې اخته شوې كس په خپل لاس خپلې رښې په ترښځې (تېشې) وهي.

يو پوه او با فرهنگه انسان ولې بايد د خپلو افكارو او باورونو په وړاندې تعصب ولري؟ تعصب لرل د يوه جاهل، بې منطقه او بې كلتوره سړي كار دى: د يو څه په اړه چې نشي كولاى په منطقي ډول فكر وكړي، د يوې بشپړې جوړې شوې عقيدې په توگه يې مني او په اړه يې هم تعصب ښكاره كوي. يو لرگى ورته ښكاره كړه او ورته ووايه چې ته دې لرگي پيدا كړى يې، بايد مخې ته يې په ورځ كې درې ځله ټوپونه او دانگونه ووهې او هر ځل ديارلس كرتو ووايې زه شورمې يم. بيا نو گوره! څو كاله وروسته بيا راشه او ورته ووايه خانه خرابه! دا حركتونه چې كوي او دا اوتې بوتې چې د عبادت په نوم شاربې، كومه معنا نه لري! - پوهيرى څه به وشي؟ - د هماغې لرگي لاندې چې عبادت يې كوي، ځملي دي د يو بدمرغه كافر په توگه دې يو غور تر بل غوره پورې غوځوي! - دې ته وايو تعصب. اوس نو مهرباني وكړئ دې شرميدلي بنده ته وواياست چې ولې د هغې ښاغلي تعصب يو جاهلانه كار دى، خو زموږ تعصب چې خپل ځانونه د درايت خاوندان هم گڼو عقلا نه دى؟

د رژيمونو تبليغات هم كټ مټ د ولس د همدې تعصب ښودنې له خاصيت څخه گټه اخلي. لږ تر لږ مور ايرانيانو كې تعصب ښودنه ډيره محسوس كيږي.

د تصوف له ستر غورځنگ څخه كه سترگې پټې كړو او د هغې د پخيدلو او نفوذ لاملونه استنا وگڼو، په بيلابيلو دليلونو سره چې يو دوه نيم زره كلن دوديز خفقان يې د ايران په نامه ټاټوبي باندې ټپلى دى، زموږ د هيواد انديالو- چې د قضا له مخې شميره يې هم هومره كمه نه ده - هيڅكله په سمه د اندونو او عقايدو پاكوالى او ناپاكي او وړتيا او ناوړتيا او

سموالی او ناسموالی، لکه څرنګه چې بنایي له ټولني سره شریک کړی نه دی. کله چې ولس غافل، ناپوه او بې سواده پاتې شي او جاهلانه تعصب یې ږوند کړي، اند او فرهنگ هم له خوځښت څخه پاتې کیږي او په خپل لاک کې محبوسیږي او په پایله کې، حرفه اي تبلیغاتچیان کولای شي د عامه تعصب پر بنسټ خپل هر اند د منلو وړ وګرځوي. کله چې د شاه صفی په څیر سړي خور او ظالم انسان ته د ظل الله لقب ورکړل شي، هغه انډیوال چې ټول فکر او ذکر یې الله دی، څه وکړي؟

بیلګه درکوم:

هغه پرتمین مبارزاتي بهیر چې په کې یو ملت توانیدلی دی خپل ټول فرهنگ راڅرګند کړي او د هغې په مټ د نیواکګرو پوزه پر خاورو ومېري، په ایران کې د تصوف غورځنګ دی.

ټول پوهیرو چې ایرانیان هغه شین بڼ وګولول چې عربانو ورته د مساوات او عدل او انصاف په شعارونو ښکاره کړی و. د ایران ټولنیزو کړکېچونو دا ګولیدل لا هم ګڼندي کړل تر هغې چې ویلی شوو له هیواد څخه کومه دفاع ونشوه او دروازې له دننه د یرغلګرو پر مخ پرانیستل شوې. خو ایران ته په دننه کیدو سره عربانو خپل شعارونه هیر کړل او داسې چلند یې له ایرانیانو سره پیل کړ چې په واقعیت کې د فاتح او مغلوب او د خواجه او برده چلند و. د صحرايي عرب^{*} دا چلند په ایران کې هغه ځای ته ورسید، چې پلي ایرانیانو به حق نه درلود پر خرو سپاره چیرته ولاړ شي. وقاحت یې هغه ځای ته ورسید چې ویل یې که چیرې سپی، خنځیر او ایرانی د جومات له مخې تیر شي، د عرب لمونځ باطل دی!

بې فرهنگه دښتي عرب هغه ملت ته چې پیاوړی فرهنگ یې درلود او له خپلو هنري لاسته راوړنو سره یې زړه ښوونکې لیوالتیا درلوده وویل چې موسیقي حرامه ده، شعر مکروه دی، نخا ګناه ده، تجسمي هنرونه (انځورګري، ډبرکيدنه، مجسمه کيدنه او څیره جوړونه) مطلق کفر دی. خو ایرانیان له خپل ټول فرهنگ سره راپاخیدل او د دې پریکون په وړاندې ودریدل او جګړې ته یې ولاړل او د هماغه دین پر بنسټ یې چې د هر ډول فرهنگ، هنر او ذوق ځلیدل یې په هغه ناورین ډول منع کړی و، د تصوف غورځنګ رامنځته کړ او مینه ناکه ځمکنی شعر او موسیقي او نخا یې د قول او سماع په قالب کې خانقاه ګانو ته یووړله. ډیره ښکلې معماري یې د اسلامي معماري په توګه راوړاندې کړه او په دې جومات او هغه زیارت یې داسې ګڼېدونو جوړ کړل چې رنگ په هغوی کې د کنگل شوې موسیقي او طرحونه او انځورونه یې په حقیقت کې د نخا د ممنوعه او خپل شوې عقیدې ښکارندوي کوي. دې غورځنګ نه یوازې دا چې ایراني فرهنگ وژغورو، بلکې د ایرانیانو ټول عربي ضد او ملي احساسات یې هم د سمبولیکو عنصرونو او انځورونو په توګه د یوې ټوکې په توګه د اسلامي هنر په خوارجین کې وردننه کړ. د اسلامي هنرونو انځورونه له دې پلوه په رښتیا هم

* احمد شاملو د ایران اندیاله او ولسي او مبارز شاعر که څه هم په خپله د تعصب په وړاندې پریکنده دریځ لري، خو له بده مرغه لکه څرنګه چې وايي په مورد ایرانیانو کې دا تعصب ډیر محسوسیږي، د عرب ولس په وړاندې له کرکجن تعصب څخه کار اخلي، هغه څو ځای عربو ته صحرايي، بې کلتوره او دښتي وايي او هیروي چې همدا د عرب ملت که له جغرافیایي پلوه په دښتو کې اوسېږي، خو فکرونه یې له آسمانه هم هسک دي. شاملو ولې باید ادوارد سعید، نزار قباني، محمود درویش، سلیم جبران، صادق جلال العظم، جاحظ، خلیل جبران، سمیع القاسم او داسې نور عرب لیکوالان او په ورته وخت کې عرب پرمختللي غورځنګونه د خپل ایراني تعصب له امله هیر کړي؟ په داسې حال کې چې شاملو عرب ته دښتي او صحرايي وايي، جاحظ د عربانو د دویمې او دریمې پیړۍ لوی لیکوال، د ایرانیانو په اړه داسې لیکي: «ایرانیان ویناوال لري، خو د ایرانیانو هره خبره او هره موخه چې لري د اوږد فکر، کار او د مستقلې هڅې او د مشورې او مرستې او د تفکر د ادامې او د کتاب د مطالعې ثمره ده. لومړنی یې یو علم لري، دویم یې څیړي او دریم یې پر هغه یو څه ډیروي...» - ژباړن

د مطالعې وړ دي: د ساري په توګه د جقه په نامه د بوټي طرحه هماغه د صبر ونه ده. هغه ونه چې د زرتشت له آئين څخه سرچينه اخلي او ايرانيانو ته يوه مقدسه ونه وه او د تلپاتې او ابدې زرغونتيا نښه چې بې له شکه د هغې کتارونه مو د جمشيد د تخت په کيندنې کې ليدلې دي. د اسليمي د مشهورې طرحې قوسونه او دايرې هم که له ما وپوښتئ، وایم چې هماغه انار - زرتشتي مقدسه ميوه - دی چې ستايليزه شوی او گل يې د اور لمبو ته پاتې کيږي چې د آتشکدو يادونه کوي او سر يې کياني تاج ته ورته والی لري.

پريودئ چې يو تريخ حقيقت تاسو ته ووايم

دا پيچلی سيستم چې زموږ ماغزه دي که څه "زده" نه کړي، که "ياد نه کړي او تمرين ونکړي" دوه ټکيزه هم نه ارزي. که انسان له ليوه سره په يوه ځنگل کې لوی شي، نه يې ماغزه ورسره مرسته کولای شي او نه هم کولای شي خپل ناطق ځواک کشف کړي. د نړۍ له نورو ځايونو سره څه کار نه لرم، زموږ په خپل ايران کې د ملت پرگنو د خپل تاريخ په اوږدو کې د تعقل شونتيا، د تفکر شونتيا، د دې خيز چې ماغزه ورته وايي د کارولو شونتيا نه ده درلودلې. البته دا چې د يو ملت په تاريخ کې د خوارزمي او خيام او حافظ او بيروني او ابن سينا په شان نوابغ راڅرګنديږي، بيله مسئله ده. لومړی دا چې خوارزمي او خيام او د دوې په څير کسانو نشو کولای ټولنيز انقلاب طرحه کړي او يا يې مخې ته يوسي او پوهه يې هم هومره نه وه چې د ولس په کار راشي، نو برغولی ورباندې کيږد! يوازې د حافظ په شان ستر سړی چې زما په اند په ټولو مهالونو او په ټولو ژبو کې د ټولو شاعرانو سرتاج دی، کله چې د ولس په لاس کې ولويږي برخليک به يې څه وي پرته له دې چې په ديوان يې فال وويني؟

زه نه وایم چې زموږ د ملت پرگنې قاصر يا مقصر دي، خو زموږ تاريخ ښکاره کوي چې دغه ولس تاريخي حافظه نه لري، ډله ايزه حافظه نه لري، هيڅکله يې هم له خپلو ټولنيزو عيني تجربو څخه څه نه دي زده کړي او هيڅکله يې ورڅخه گټه نه ده اخيستې او پايله يې دا چې په هر ځای کې چې چاره هڅه ته رسيدلې ده، يوې څنډې ته شوي، له يوه ابتدال څخه بل ابتدال ته او دا عرضي حرکت يې د پرمختګ حرکت گڼلی، ځان يې غولولی؛ زه د انقلاب کارپوه نه يم، خو هيڅکله مې سترگو له خودجوشه انقلاب څخه اوبه نه دې څښلې.

خودجوشه انقلاب هغه بې قوماندانه پوځ ته پاتې کيږي چې ډير د ماتې خوړلو او دښمن ته د نيواک د وخت ورکونې لپاره په کار راځي، نه د دښمن د ماتې او په کلکه ځپلو لپاره. هر هغه ملت چې تاريخي حافظه ونلري، انقلاب يې که هر څومره هم له مقطعي پلوه "پرتمين" توصيف شي، په پايله کې هغه بڼه غوره کوي چې وويل شول. يعنې پايله يې له يوه ارتجاعی شي سر راپورته کول دي او خلاقانه عمل به تر سره نه کړي. د زرتشتي مغانو او روحانيانو د بلوسگرۍ په وړاندې چې چره يې ورته په هډ کې ښځه کړې، د عربانو دوکه خوري. وروڼه ورته پرانيزي او دوه سوه کاله وروسته کله چې د عربانو له فشار څخه پوزې ته راځي او د تصوف غورځنگ رامنځته کوي، بيا يې هاتي د هندوستان په فکر کې لويږي او زرتشتي عناصر چې په هومره تاوتریخوالي سره يې ليرې اچولي دي، رامخې ته کوي او د عربانو د خوړولو لپاره له کياني تاج سره د انار د گل د ورته والي له امله اسليمي طرحې پنځوي - هنر يې مخې ته ځي، خو عملاً ټولنه شاته درومي. شاه اسماعيل د سياسي لاملونو له امله رامخې ته کيږي تر څو مملکت شيعه کړي (څه چې گواکې له سياسي پلوه ډير ښه دی ځکه هيواد له نابودۍ څخه ژغوري)، ولې دا کار په ډيره لويه بيه تماميږي: په ايران کې د پوهې او هنر او فرهنگ د لاسه ورکولو په بيه او همدا ډول د هغه نژدې نيم ميليونو انسانانو د مړينې په بيه چې دې ته چمتو نه دي بل مذهب ومني او نه غواړي چې له سنيتوب څخه لاس په سر شي او په خپل اذان کې ووايي علي ولي الله. خو همدا ولس چې د تورو له ويرې شيعيان شول يا يې په شيعه گری تظاهر وکړ، خو موده وروسته په بشپړ ډول دا موضوع هيروي او د تاريخي حافظې ځای يې داسې تعصب نيسي چې راشه او تماشه يې وکړه! آن مني که پنځه سنيان ووژني نېغ په نېغه جنت

ته ځي. خپل پاچا ته چې په ورته وخت کې مذهبي رياست هم لري او پر ځان يې د علي د درشل د سپي لقب ايښودى دى، مرشد کل وايي او په رکاب کې يې د دين د لوړوالي لپاره توره وهي او نړۍ نيسي، په داسې حال کې چې د مرشد کل شپه او ورځ د شرابو په څښلو تيريري او د بل هيواد د پاچا د شرعي ښځې لاسته راوړلو لپاره د هغه هيواد خاوره په کڅوړه کې اچوي!

خپل مطلب ته راستانه شوو:

لنډه دا چې، انځورگرۍ او نڅا او موسيقۍ او شعر لاس په لاس ورکړل او کټ مټ د اسلامي مرکزونو، د خانقاه گانو له منځه په خوځښت راغلل او د دې فرهنگ چې له بنايست څخه ډک و، کوکارې آن ظاهراً د مسلمانو خلفاو په مانۍ کې هنگامې جوړې کړې. تر دې ځايه د مقاومت او مبارزې مشري د آزاد اندو او متفکرينو په لاس کې وه او د خلفاو د دربار د کلکې او سختې صوفې وژنې او د سرغړونکو صوفيانو له تري تم کولو سره سره، تصوف تر هغې ځای نفوذ وکړ چې خانقاه گانې عملاً د مذهب په اصلي مرکزونو واوښتلې.

له بده مرغه دلته وخت نشته دا ښکاره کړم چې عربي اسلام څه و او هغه اسلام چې ايراني تصوف ورڅخه جوړ شو، څه و، خو کولای شم له خروار څخه د موتبي د بيلگې په ډول د صوفيه مشرانو د معتقداتو يو کوچنی ټکی راوړم:

«صوفيان په خانقاه کې سره راټول شوي وو چې له بهر څخه د اذان غږ پورته شو: "الله اکبر" (خدای لوی دی).
شيخ سر و خوځاوه او وېي ويل: - وانا اکبر منه (زه له خدای څخه لوی يم)».

خو راځئ وگورو د تصوف خبره کوم ځای ته ورسیده؟ هيڅ. وروسته له هغې چې تصوف خپل ټولنيز-سياسي رول تر سره کړ، د ايران پاچاهانو هغه له فرهنگي او ملي منځپانگې څخه تش کړ او د بې غيرتۍ او مفتخورۍ او درویش مسلکۍ په بڼه يې واړاوه او ورڅخه يې يو خوشې شى جوړ کړ ترڅو بې له ځوريدلو وکړای شي د عربو خلفاو د دربار په نوکرۍ او مزدورۍ ووياري او د هيوادپالو او خپلواکپالو وينه توی کړي.

البته دا لنډه او راغونډه شوې طرحه وه چې وړاندې مې کړه او شونې ده چې ځينې برداشتونه مې ناسم وي. دا طرحه مې د دې لپاره ورکړه ترڅو وويلی شم هغه ستر غورځنگ څه و او څه ترېنه جوړ شول. خو وروسته چې مغرضو مزد قلمه تاريخ ليکونکو چې د ورځې په سياست سره يې خبرې وکړې، تصوف د هماغه لومړيو نه له مفتخورۍ او درويزگرۍ او درویش مسلکۍ پرته بل څه نه و او مور هم دا حکم د يوې نازل شوې وحې په توگه ومنو.

که ويلي يې دي چې انسان وژونکی دوکه مار او اپورچونيست انوشيروان د عدل او انصاف نښه ده، دا حکم مور هم د نازل شوې وحې په توگه منلې ده او که فردوسي تيروته کړې يا يې له چلمارۍ کار اخيستى او د ضحاک اسطوره يې په دغې بڼې اړولې ده، آن زمور تحصیل کوونکو او حقيقت ليوالو د هغه دا حکم هم د نازل شوې وحې په توگه منلی دی.

ما د تصوف د غورځنگ او د ضحاک د اسطوري په اړه د ناسمه قضاوت موضوع د دوو تاريخي بيلگو په توگه مطرح کړه چې تاسو ښاغليو دوستانو ته ښکاره کړم چې حقيقت څومره زيانمن کيدونکی دی. دا بيلگې مې راوړلې ترڅو خبر ووسئ چې څومره حرموني زمور د قضاوت او برداشتونو په لاره کې ناست دي چې کولای شي په يوه جادو سره ورگه شرومې او سپين تور ښکاره کړي او رنگ شوی پيل مرغ د کويلې پر ځای مور ته ښکاره کړي. دا بيلگې مې ځکه راوړلې لکه څرنگه چې مې د خپلو خبرو په لومړيو کې وويل ترڅو زما د انديښنو د څرگندولو لپاره لاره پرانيزي؛ هغه څوړونکې انديښنې چې له سبا، له راتلونکې مې روح توري او اړه مې پر هلوکو راکاږي. اوس چې مې دا زمينه برابره کړې ده، کولای شم تاسو ته ووايم که د پولي دننه د تعصبي شرايطو له امله د ټولنې روڼ اندو ته د انساني او ټولنيز رسالت لپاره د عمل کوچنی امکان نشته، له تاسو چې زده کړې لرئ او د ټولنې پوه کسان ياست او دا نيکمرغي مو هم

درلودلې چې څه موده له اختناق څخه ليرې ځان روزنه وکړي، په هيڅ توگه د منبست نه ده چې هر حکم او هر ايزم يوه نازل شوې وحې وگڼي او دمخه جوړ شوی هر حکم ناسنجيده او بې له فکړه ومنی. دا امکان تاسو ته شته چې څه موده د آزاد اندۍ له نعمت څخه برخمن ووسی، نو له دې شونتيا څخه تر هغه ځای پورې چې کولای شئ گټه واخلي. که د ايران د پوهنتونونو له يوه محصل څخه دا خبره د منلو وړ وي چې په ناجوړه شرايطو کې د هر ډول مات او گوډ حکم په منلو اړ دی او د دې حکمونو د گوډوالي د اټکل کولو لپاره کومه وسيله په لاس کې نه لري، خو داسې يوه خبره ستاسې څخه د منلو وړ نه ده.

تاسې ته د خبرو او ناندريو وخت شته. تاسې دې بحثونو، ناندریو او فکري راکړې ورکړې ته اړتيا لرئ، دنده مو ده، ناچاره ياست، ځکه چې زموږ سباني ژوند له هغې سره تړاو لري. ځکه که سبانه بيا تير وځي، زموږ ژوند او روغتيا په خطر کې اچوئ او که زه په ناسمې لارې ولاړ شم تا هم کړليچونو ته کارم. د لږ پوهيدنې خطر د نه پوهيدلو له خطر څخه ډير دی. زموږ پخوانيو خلکو رشتيا ويلي دي چې: "نيمچه حکيم د ځان بلا، نيمچه ملا د ايمان بلا" د ولسونو ناپوهي يو بالقوه خطر دی، ځکه په ناڅاپي ډول راپاڅيري او بې فکړه او بې هدفه لاس په عمل وهي؛ خو که ته ونشې کړای سم فکر وکړې، دا بالقوه خطر په يو ناوړين بدليري.

تاسې بايد هره شيبه ځان محاکمه کړئ چې آيا واقعاً هغه څه چې وایم او کوم بې، سم دي؟ آيا کولای شم بې له انديښنې او بې پروا ادعا وکړم که له خپل انساني شرافت څخه وغواړم زما د اندونو او برداشتونو د روغتيا ضامن شي، له يوې شيبې شک پرته دا ضمانت به ومنې؟ تاسې حق نه لرئ چې لږ پوه شئ، حق نه لرئ ورپيرئ، حق نه لرئ تير وځي، ځکه يوازې ليوني کولای شي خپل خيالونه نگه حقيقت وگڼي او د تيروتنې له شونتيا څخه چرت يې هم خراب نشي.

پريږدئ چې وروستی خبره وکړم: تاسې حق نه لرئ پر هيڅ يو حکم او آيت چې له پخوا څخه نن ته رارسيدلی او په پټو سترگو مو هغه منلی دی، ايمان ولرئ. له مطالعې پرته ايمان د بشر د پرمختگ په لاره کې خنډ دی. يوازې دروغ او چال له خپلو اتباعو څخه د مطلق ايمان غوښتنه کوي او هغوی ته تلقينوي که شک وکړئ مخ مو توريږي؛ ځکه يوازې او يوازې شک دی چې انسان حقيقت ته رسوي. هغه انسان چې حقيقت موندنې ته ژمن دی، هيڅ دگم، هيڅ فرمول، هيڅ آيت نه مني مگر دا چې په هغې کې لومړی تعقل وکړي، هغه د منطق او عقل په کارځای کې اټکل کړي او هغه وخت ورباندې باور پيدا کوي چې حقايت يې په يقيني علمي او منطقي دلايلو سره ومومي. کله چې ديالتيکي منطق ما ځوابولی شي چې د دوو ويالو اوبه په يوه اندازه نشي کولای ما لوند کړي، زه حق لرم په تاريخي تجربو هم شک وکړم؛ مگر دا چې د يوې تاريخي تجربې د بري شرايط زما د ټولنې له شرايطو سره د سر ويښته په اندازه هم فرق ونکړي - بې له گمانه چې د دوو ټکو تر منځ تر ټولو لنډ واټن مستقيمه کرښه ده، خو په هندسه کې بې مور ته ويلي دي چې همدا له لمر څخه روښانه ټکی ترڅو په علمي توگه ثابت نشي، د منلو وړ نه دی، خو مور له دې سره سره په هغو خوشيو شيانو ايمان راوړی که چيرې د عقل په سترگه يوازې کوچنی بخرکي ته هم وگورو، پر خپل شوده توب به وځانډو.

د نړۍ په شته اديانو باندې يوه ځغلنده کتنه وکړئ:

دیني او مذهبي ايمان او اعتقاد، له بت پرستی څخه د موسی تر دین او له بودیزم څخه د زرتشت آئين او مسيحيت او نورو نورو پورې، معمولاً د يوې وړ تړلې صندوقچې په توگه په ارثي ډول له والدينو څخه اولادونو ته ليردول کيږي. په قاطعيت سره ويلي شم مور ټول چې د دې چت لاندې راټول شوي يو، که مذهبي او سونو په هغه مذهب باور لرو چې زموږ والدينو درلودلی دی. البته دلته د مذهب په هکله خبرې کوو، نه د دين. دين، اصلي او لومړنی تنه ده. د تاريخ په بيلايلو پېرونو کې؛ دين، په بيلايلو دليلونو انشعاب کړی او گڼ څانگه مذهب تری پيدا شوي او خپله لاره يې غوره کړې ده. لکه چې د اسلام دين څو اويا څانگې يا مذهbone درلودل چې نن نژدې يو سلو دیرش څلوېښتو ته رسيدلي دي. طبعاً هر مذهب هم ځان ته د روحانيت ټولنه لري. د هر مذهب د روحانيت د ټولنې وگړي هم په ناچاره باور لري

چې یوازې د دوی مذهب په حق دی او نور مذهبونه او ادیان کفر دي او ډیره لویه غلطې کوي. دا هم قبول، ځکه که داسې باور ونلری نو باید ولاړ شئ او بل دین خپل کړئ.

اوس نو مور د یوې شیبې لپاره د جهان شته مذهبونه د کفر او د دین په دعوا پر ځمکې پریردو او په خپله الوځو او له بهر، له هغې پورته ورته گورو:

مسیحي (له کاتولیک او پروتستان او انجیلی او کواکر او گریکوري او ارتودوکس سره کوم کار نلرو، ځکه دا ټول د کورنیو جگړو مقولې دي)، مسلمان (د سني او شیعې او حنفي او حنبلي او د اسلام له نورو مذهبونو سره هم کار نلرو)، بودايي (له شینتو او کنفسیوسي او دائویي سره یې هم کار نلرو)، برهمني، زرتشتي، مهري، مانوي، بت پرستی، لمر پرستی، اور پرستی، شیطان پرستی، غوا پرستی، یهودي او... ټول په دې باور دي چې زما مذهب په حق دی.

بڼه، مور چې تللي یو پورته او له هغه ځایه دا ټول گورو، یوه پوښتنه راپیدا کیري:

بالاخره دا ټول مذهبونه خو نشی کیدای چې په حق وي. عقل حکم کوي چې له دې ټولو څخه یوازې یو یې باید پر حق وي. زما موخه البته یوازې یو مثال دی او د مناقشې بیلگه نه ده. او زه هم په هغه مقام کې نه یم چې د دې مذهب یا هغې مذهب د حق او ناحق یا د ردولو په اړه حکم وکړم. خو دا ویلی شم چې زه یوازې د هغه بودايي کاهن په ادعا چې بودیزم په حق گڼي، شونې نه ده چې ایمان راوړم، ولې؟ یوازې په دې ساده دلیل چې هغه خپل مذهب له نورو مذهبونو سره له ارزونې وروسته نه دی غوره کړی، بلکې مذهب یې ورته په ارثي توگه رسیدلی او یې له منطق او د انتخاب له حق پرته یې منلی دی، نو ولې یې ادعا سمه وي. خپله بودايي توب یې په ارث وړی او له همدې امله په سستی سره وایي چې بودايي دین په حق دی؛ که هغه د یوه بت پرست په کورنی کې زیږیدلی وای او بت پرستي یې په ارث وړې وای، ویل یې بت پرستي په حق ده. آن که یوه شیبه هم ومنو چې په رښتیا هم بودیزم یو په حق دین دی، بیا هم د هغه ښاغلي خبرې زړې بېولای دي.

با شعوره انسان یوازې په هغه شي باور پیدا کوي چې په خپله یې په منطقي تجربې سره هغه تر لاسه کړی وي. په عیني، علمي، عملي، قیاسي، فلسفي او د ټولو وختي او ځایي شرایطو په دخالت سره یې تر لاسه کړی وي. انسان یو منطقي متفکره موجود دی او ناچاره باید هومره مغرور وي چې بسته بندي شوي احکام د خپل مستقیم تعقل له دخالت پرته ونه مني. د احکامو منل او پر هغې تعصب ښودل انساني شرافت ته سپکاوی دی. له بده مرغه ښایي ومنو چې مور ډیر شیان منلي دي یوازې د دې لپاره چې یوه شیبه هم بهر ته نه یو تللي او له بهر، له هغې پورته مو هغې ته کتلي نه دي.

عقیدتي جگړې او ناندري یوازې پر دې پیل کیري چې د دعوا یو اړخ هم حقیقت ته د رسیدلو غوښتونکی نه دی او یوازې غواړي خپله ضعیفه عقیده پر نورو ومنی. او دا ډول جگړه او مرافعه د همدې لپاره ډیره سپکه او بې ارزښته او بې اعتباره او زرگري او بې بنسټه او په پایله کې ناهیلی کوونکی ده. له امریکا سره ټلیفوني خبرې کوم. هغه خوا وایي چې د سهار اته بجې دي او زه وایم چې د شپې اته بجې دي او دواړه هم رښتیا وایو. خو دعوا مو پورته کیري، ځکه چې یو بل په دروغو تورنو. هغه له کړکې څخه بهر ته گوري او پر ما چیغه وهي: له دې ځلانده لمر سره څرنگه ځان ته اجازه ورکوې چې ما وغولوي او دومره بې خونده دروغ ووايي؟

زه هم له کړکې نه بهر ته گورم او چیغه وهم چې: یا خدایه! وگوره حرمونی څرنگه غواړي پر ما ملنډې ووهي! او زرگري جگړه پیل کیري، په داسې حال کې چې مور هیڅ یو دروغجن نه یو؛ یوازې آسمان د کوهي د سر په اندازې گورو، یوازې د یو بل په شرایطو نه پوهیرو، پوهه او هوښیاري نه لرو او په خپلو سطحي برداشتونو او استنتاجاتو کې وختي او ځایي شرایطو ته دخالت نه ورکوو.

آيا دا حيرانوونكى شى، دا د مغز په نامه وسيله او فكري سيستم چې يوازې او يوازې پر دې ځمكه د هغه په تملك كې دى، او له دې سره سره غالباً ناروغ ډولو احكامو پسې پسه ډوله گرځي او دا د فكر كولو بڼايسته وياړلې وسيله بېكاره پريږدي او ورڅخه معطله وسيله جوړوي؛ د انسان مقام ته سپكاوى نه دى؟

خبره رالنده كړم

پر ولسونو هيڅ ډول اعتراض نشته چې دا ډول او هغه ډول فكر ولري يا داسې او هغسې عمل وكړي، خو پر زده كړيال قشر چې هم د ځان او هم د ټولني د برخليک په اړه انديښنه لري، د متفكره ماغزو پر صاحبانو اعتراض شته. پر هغه محصل چې له آزادۍ محروم دى او د بحث او پلټنې وخت ورته نه ورکوي کوم اعتراض نشته، خو پر تاسې چې د پلټنې او مباحثې او د فكري راکړې ورکړې له امکاناتو څخه برخمن ياست، اعتراض شته. په ځانگړي توگه چې تاسې خپل ځان څنډې ته نه کارئ، او نه وياست چې په ما يې څه، هڅاند ياست او مسووليت منئ، نو پر تاسو ده چې د هغې ټولني پر ځاى په ژوره توگه منطقي فكر وكړئ چې د منطقي تفكر شونتيا له هغې اخیستل شوې ده. ښه، انديښنه پاروونكې پوښتنه زما دا ده:

- تاسې ځوانان چې سپيڅلي خلک ياست، له ځانگړې ختې څخه جوړ شوي ياست، په نوم او ډوډۍ پسې نه گرځئ، يوازې د ټولني گټه او روغتيا غواړئ او د عقيدې لپاره خپل سر ورکوي، د کار په کوم ځاى کې ياست؟ څه تگلاره په لاس کې لري؟ څه غواړئ وکړئ؟
چا زما دې دردجنې پوښتنې ته ځواب نه دى وركړى، تاسې خپل ځان ته څه ځواب وركوي؟ كه زړگى مو نه ماتيري، زه يې په خپله وایم. گمان کوم ځواب به دا وي چې:
- د سبا فکر سبا ته!

دومره بايد ووايم چې ستاسې لپاره خواهشيني يم.
له دې پوښتنې هم تيريرم او يوه بله پوښتنه، نرمه پوښتنه كوم:
- سبا څه بايد وكړئ؟ آيا تاسې له خپل ځان نه يو څه جوړ كړي دي چې سبا په كار راشي؟ په انتقادي نظر مو ځانته كتلي دي چې وگورئ فرهنگي بيخ بنسټونه مو په كوم حال كې دي؟

زموږ د ملت زيات شمير اولادونه چې له هيواد څخه بهر زده كړې كوي، له ايران نه د وتلو پر مهال په دوو كاملاً ښكاره دليلونو روغ فكري بيخ بنسټ نه لري. لومړى په دې دليل چې اصولاً په هغه عمر كې نه دي چې فرهنگي چارې او ملې هويت ورته اهميت ولري يا يې زموږ د هيواد له ټولنيزو شرايطو څخه لازمه پوهه تر لاسه كړې وي، او دويم په دې دليل كه چيرې هم دې چارو ته يې پام گرځولى وي، د هيواد سياسي فضا هغه فضا نه وه چې په هغې كې په آزاده توگه توانيدلى وي د دې چارو په اړه فكر او ارزونه وكړي. يو دا چې دې ډول گټورو څيړنو او پلټنو لپاره منابعو ته د لاسرسۍ شونتيا نشته، بل دا چې كومې شميرنې او معلومات چې دركول كيږي، د اعتماد وړ نه دي. په يوې وينا چې دروغ پر درې ډوله دي: كوچني، لوى او شميرنې. آن ټولنپوهان مو زموږ د ټولني د حقايقو په اړه سمه پوهه نه لري. نو كاملاً طبيعي ده چې زموږ ډيرى ځوانان د هيواد نه د وتلو پر مهال د هغې تنكې لښتې په شان دي چې له يوې ونې څخه يې غوڅه كړئ او هيڅ ريښه له ځان سره ونلري. كه زما غوندې په دې عمر او وخت كې جلا وطنۍ ته اړ شي، په هر حال ريښې له ځان سره راوړي، خو يو ځوان محصل د يوې قلمچې په شان دى؛ هغه تانده نيا لگى دى چې تازه يې له ونې پرې كړى وي او په دې پردۍ خاوره كې يې ښخ كړى وي او كومې ريښې چې نيسي، ناچاره له همدې اوبو او خاورې يې نيسي. منم چې ريښې نيسي خو په هغې خاورې كې چې د هغه نه ده او سبا چې وطن ته ستون شي، هغه ريښې له ځان سره وړي چې بدلې دي، زموږ فرهنگي جغرافيه سره پردۍ دي او ورسره نه جوړيږي.

زه د زړه له کومې هیله من یم چې په خپل دې قضاوت کې یو سلو اتیا درجې تیروتنلی ووسم، خو تر هغه ځایه چې مې د هیواد نه بهر د محصلینو له ټولنو سره اړیکې درلودلې او په سترگو مې لیدلې دي، په هغوی کې مې د دې ډیرې زیاتې حساسې موضوع په اړه کومه اندیښنه نه ده لیدلې.

ډیر دوستان مې لیدلې چې ظاهراً د هغوی په خیال ایراني چاپیریال لري. یعنې شنه قورمه خوري؛ له چمبې سره د حوض په شاوخوا کې نخیري؛ د کاباره ای نڅاگانو پر ځای د بابا کرم نڅا غوره گڼي؛ که مذهبي عقیده ولري، لمونځ کوي او روژه نیسي؛ کومه غوښنه چې خورې د هغې د حلالو د څرنگوالي په اړه ډیر حساسیت ښکاره کوي او یو شمیر یې هم د غوښتي خوړل بالکل پریردي او که ونشي کړای پرونی په سر کړي، له دستمال سره گوزاره کوي. له خپلې خواښې، اوشې، خینې او ورندار سره د یوه پت لاندې ژوند کوي او په دې غلط گمان چې خپل دسترخوان پر ځمکې هواروي نو خپل ملي فرهنگ یې ساتلی دی او ایراني پاتې شوي دي. عادت له فرهنگ سره غلطوي او خپل ځان غولوي، ځکه هیروي چې نازین ته یې آن خپله مورنۍ ژبه یاده نه ده او له پارسي څخه یې یوازې د پدرسوخته کلمه زده کړې ده چې په معنا یې هم نه پوهیږي او په امریکایي گړدود ورڅخه ډیر تماشایي شی جوړیږي!

ما په خواشینۍ سره ډیر نړۍ لیدونکي زده کړیالان لیدلې چې د خپل هیواد د سبا په اړه هلمو هیڅ اندیښنه نه لري. ډیر زده کړیالان مې لیدلې دي کله چې سبا وطن ته ستانه شي، د یوه بهرني مشاور په شان به یو پردی موجود وي بې له دې چې ایراني فرهنگ سره کومه آشنایي ولري؛ له خپل تاریخ، له خپلو ادبیاتو، له خپل هنر سره کومه آشنایي ولري او بالاخره به یو اړخیزه او نه خلاقیت لرونکی موجود وي، که ډیر ښه یې وگڼي نو یو ماشین یې گڼلی شی. دلته چې وطن یې نه دی هم پردی دی او هلته چې وطن یې دی هم پردی دی.

په دې یا هغې رشتې کې د تخصص درجې ته رسیدل په هیڅ توگه د فرهنگ او د فرهنگي هویت موندنې په معنا نه ده او هغه څوړوونکې پوښتنه چې تل ما ته راولاړیږي دا ده چې سبا زموږ هیواد به د دې زده کړیالانو هر یو تن ته اړتیا ولري، آیا سبا چې دغه ځوانان هیواد ته راستانه شي یوازې ليسانس او پوهاندي او له پوهاندۍ پورته یا په دې او هغې علمي رشتې کې دیپلوم لرل به زموږ د هغو ټولو اړتیاو د پوره کولو لپاره بس وي؟

د خپلو خبرو پای ته رسیدلی یم، زما زیات گړیدل تاسې ټول ستومانه کړي یاست، خو پریردئ دوستانو یو ځل بیا هغې مطلب ته ستون شم چې له دې مخکې مې وویل:

انسان چې له یو مختق چاپیریال څخه خوشې کیږي، لومړنې احساس چې د خپل فکر او عقیدې د آزادۍ څخه لاسته راوړي، هغه یې هیجاني کوي او دا ډیره طبیعي موضوع ده. دا احساس چې انسان کولای شي د عقایدو د تفتیش د شبکې د مامورینو د څارنې له ویرې پرته په اعتماد او خپلواکۍ او بشپړ واک سره د ځان لپاره عقیده او فکر ټاکي، ډیر ښادي بڅښوونکی دی. خو دا احساس ځینې وخت د خویدلو لامل او کله د دې لامل کیږي چې مور یې له فکر او تعقل څخه لومړنۍ عقیده چې ورسره مخامخ کیږو ومنو؛ یعنې په مطلقه او مجرد توگه او بی له دې چې فکر وکړو دا عقیده د ایران په فرهنگي شرایطو کې د کارولو وړتیا لري که نه. زه باید دا احتمال ومنم چې دا یا هغه عقیده مې په ښه نیت خو په پټو سترگو منلې ده، نو نه ښایي چې د هغې په اړه وچ تعصب وښیم. باید دا احتمال ومنم چې شاید نورو کسانو هم زما په ورته شرایطو کې عقیدو ته لاسرسی موندلی وي، نو عاقلانه نه ده چې له هغوی سره دښمني او شخړه پیل کړم، ځکه د دې تعصب ښودنې او د سرتمبه توب پایله له ځانگې ځانگې کیدنې پرته بل څه نه دي؛ له گوښه کیدنې، کوچنۍ کیدنې، جلا کیدنې، زیانمن کیدنې، کمزورې خورې وړې هستې جوړونې او له واقعیتونو څخه لیرې پاتې کیدنې پرته بل څه نه دي.

"څوک چې دوستان نه دي، دښمنان دي"، هغه احمقانه شعار و چې اصلي شعارور کونکي یې هم وخوړل. مور حق نه لرو داسې فکري چلند ولرو. مور حق نه لرو د خپلو تیوریگانو نه دگم شیان جوړ کړو او د خپلو سیاسي کتابونو په آیتونو مذهبي ایمان پیدا کړو او جاهلانه تعصب وښیو. دا زموږ فرض دی کوم شیان چې مو سم گڼلي دي په یو بشپړ

دموکراتیک چاپیریال کې، له شرمناکه قشري تعصب څخه آزاد چاپیریال کې، په یوې روښانه فضا کې چې هلته یوازې عقل او منطق او استدلال د درناوی وړ وي؛ له هغو نورو شیانو سره چې نورو سم گڼلي دي محک ته وړاندې کړو، که مور تیروتي وو، نور به زموږ د لارې خراغ شي او که نور په خطا ځي مور به یې د خویدلو مخه ونیسو.

مور له ډیرو اړخونو څخه د فکري راکړې ورکړې او د متقابل تفاهم لپاره یو آزاد چاپیریال ته اړتیا لرو:

۱- هیڅوک ادعا کولای نشي چې زه سم فکر کوم او نور غلط. د داسې خانځانې اعتقاد لرل سوچه شوه توب

دی.

۲- که د یو فکر د حقانیت او روغتیا شونتیا لیدل کیږي، هغه فکر لزوماً باید تبلیغ شي. د داسې فکر منفردول او خنډې ته شړل بې له شکه جنایت دی.

۳- مور هر یو تن باید کوبښن وکړو چې منطقي کسان ووسو او دا خصلت یوازې د نورو عقیدو له خلکو سره د خبرو اترو او د بحث له لارې لاسته راتللی شي.

۴- دکماتیکي عقیدې چې د انسان په باور کې په ډېرې بدل شوې دي، یوازې د فکرونو او اندونو د تبادل او تقاطع له لارې کیدای شي لیرې وغورځول شي. هغه څوک چې له نورو سره له فکري تقابل څخه ډډه کوي، متعصب دی او تعصب له جهالت او ناپوهۍ پرته بل مفهوم نه لري.

۵- حقیقت یوازې د فکرونو په دموکراتیک اصطکاک راڅرگندیږي او مور باید هغه ډول کسان ووسو چې له حقیقت پرته بل څه ته سر تپت نه کړو. او له هغه څه پرته چې حقیقي او منطقي دی، بل څه ته د سپیڅلتیا په سترگه ونه گورو آن که له آسمان څخه نازل شوی وي.

زموږ هیواد سبا د دې ډول روحياتو کسانو ته اړتیا لري ترڅو ټول ځواکونه یو موټی پاتې شي، او زما پوښتنه دا

ده:

- آیا له ځان نه مو د هیواد د راتلونکې لپاره یو گټور کس جوړوئ؟
خو دا هغه پوښتنه ده چې ځواب یې باید یوازې تاسې ته قناعت درکړي.

**Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library**